

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА

ЛЬОВОЧКІНА АНТОНІНА МИХАЙЛІВНА

УДК 159.922.2:502/504

**ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія екологічної психології, м. Київ

Науковий консультант

доктор психологічних наук, професор **Швалб Юрій Михайлович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра соціальної роботи, завідувач

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Боришевський Мирослав Йосипович**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології особистості імені П. Р. Чамати, завідувач

доктор психологічних наук, професор **Скребець Василь Олексійович**, Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, кафедра екологічної психології та психічного здоров'я, завідувач

доктор психологічних наук, доцент **Ткач Тамара Володимирівна**, Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені В. Лазаряна, кафедра фінансів та економіки і безпеки, професор

Захист відбудеться *«27» листопада* 2013 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.02 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033 м. Київ, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033 м. Київ, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий *«24» жовтня* 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Л.

Злишков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Нині ми стали свідками того, як людство опинилося перед глобальною проблемою, розв'язання якої потребуватиме значних зусиль як окремих особистостей, так і суспільства загалом. Ситуація, що склалася у навколишньому середовищі, зумовлює визначення шляхів та розробку і запровадження заходів, спрямованих на подолання екологічної кризи, а оскільки головним чинником, що призводить до катастрофічних змін у довкіллі, є людина, то виникає потреба у дослідженнях, спрямованих на формування у неї належних екологічних ставлень та відповідної перебудови у системі “людина – довкілля”.

Як відповідь на те, що сучасна людина стала головною геоформуючою силою, виникла низка дисциплін на стику екології та психології. Це, перш за все, “Екологічна психологія” (С. Дерябо, О. Рудоміно-Дусятська, В. Скребець, В. Ясвін), “Психологія життєвого середовища” (Т. Титаренко, М. Черноушек), “Радіоекологічна психологія” (С. Яковенко), “Еколого-економічна психологія” (О. Паламарчук).

Отже, на сьогоднішній день існує велика кількість екологічних та психолого-екологічних дисциплін, спрямованих на вивчення різних аспектів екології та екопсихології і розрахованих на різні соціальні, вікові та професійні групи суспільства, які потребують перетворення їх із масштабного конгломерату на систему – систему неперервної екологічної освіти. Якщо неперервність брати не тільки у часі, але й у просторі, то мова має йти про освітній простір.

У межах психологічних проблем екологічних дисциплін вирішуються, перш за все, наступні питання: формування та розвиток екологічної свідомості (О. Білоус, І. Кряж, В. Скребець, В. Ясвін); формування екологічної поведінки (С. Дерябо, О. Мамешина); оптимізація взаємодії людини та довкілля (О. Вернік, О. Рудоміно-Дусятська, Ю. Швалб); психологія людини, що перебуває у екстремальних екологічних ситуаціях (О. Гарнець, В. Рибалка, В. Скребець, С. Яковенко); вікові особливості формування еколого-орієнтованого способу життя (О. Вовчик-Блакитна), а також формування екологічної культури (В. Борейко, О. Вернік, С. Глазачев, О. Захлебний, І. Зверева, Н. Моїсеєв, В. Моляко, О. Перфілова, І. Суравегіна).

Але, незважаючи на велику кількість наукових і науково-практичних розробок, зокрема, у сфері екологічної психології, екологічна ситуація в світі не тільки не покращується, але й погіршується. Поінформованість у екологічних проблемах та отримані екологічні знання майже не впливають на екологічну свідомість та на екологічну діяльність особистості.

Говорячи про свідомість, О. Леонтьєв (1975) зазначав, що, перш за все, вона визначається реальним життям людини має бути зрозумілою не тільки як знання, а й як ставлення, як спрямованість. У зв'язку із цим навчання і виховання слід розглядати як процеси, що не тільки дають знання, а й формують спрямованість особистості, її ставлення до дійсності. У свою чергу, ставлення до чогось виражається в тому, який смисл має для конкретної особистості певний об'єкт

ставлення. Таким чином, екологічна свідомість, як і свідомість взагалі, має характеризуватися певним ставленням до світу та до себе у цьому світі. Цей підхід дає розуміння для встановлення шляхів подолання розриву між тим, що людина знає про проблеми довкілля, і тим, що вона робить для розв'язання цих проблем.

Важливим також є те, з яких суб'єктів навчання та з якого періоду процесу освіти, потрібно розпочинати розбудову системи ефективної екологічної освіти, що стане чинником та умовою розвитку екологічної культури особистості. Ми вважаємо, що це, перш за все, мають бути студенти-екологи та студенти-психологи, які у подальшому транслюватимуть екологічну культуру у сучасне суспільство, а також студенти, що навчаються за спеціальністю “соціальна робота”, які, зокрема, можуть організовувати та очолювати волонтерський рух та проводити роботу з громадами.

Викладені міркування зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **“Психологія розвитку екологічної культури студентської молоді”**.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження пов'язаний із планом науково-дослідних робіт лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України в межах НДР “Дослідження психологічних умов діяльності в предметно-природничому середовищі” (реєстраційний номер 0100U000131), “Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя” (номер державної реєстрації 0103U000816), “Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства” (0107U001225).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України від 12 травня 2004 р. (протокол № 5) і узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень в галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 27 листопада 2012 р.)

Об'єкт дослідження – становлення екологічної культури особистості в системі неперервної освіти.

Предмет дослідження – психологічні чинники, закономірності і умови формування екологічної культури у студентів вищих навчальних закладів.

Мета дослідження – розробити психологічну концепцію розвитку екологічної культури студентів вищих навчальних закладів та на базі цієї концепції розробити технології екологічної освіти у вищих навчальних закладах.

Гіпотези дослідження.

Основна гіпотеза: подолання розриву між екологічними знаннями та екологічною поведінкою можливе на шляху створення такого освітнього простору, в якому б встановлювалися психологічні умови формування єдності екологічної свідомості та екологічної діяльності особистості.

Додаткові гіпотези:

– усвідомлення особистістю себе як невід'ємної та активної частини середовища існування спонукає до засвоєння норм еколого-орієнтованої поведінки у цьому середовищі;

– становлення екологічної діяльності у процесі навчання пов'язане з

формуванням таких психологічних компонентів, як цінність природного середовища та мотивація збереження, підтримки і розвитку середовища власного існування;

– єдність екологічної свідомості та екологічної діяльності виявляється у екологічній культурі особистості.

Згідно з поставленою метою та висунутими гіпотезами були сформульовані основні **задачі дослідження**:

1. Визначити теоретико-методологічні підходи до розвитку екологічної свідомості і діяльності сучасної людини.
2. Розробити теоретичну модель екологічної культури.
3. Визначити зміст і психологічну структуру неперервної екологічної освіти.
4. Розробити концепцію розвитку екологічної культури студентської молоді.
5. Визначити психологічні чинники і умови формування екологічної культури у студентів ВНЗ.
6. Дослідити рівень розвитку і особливості екологічної культури студентської молоді.
7. Розробити та апробувати психолого-педагогічні технології викладання дисциплін екологічного циклу в системі екологічної освіти вищого навчального закладу.

Методологічними основами дослідження стали: теорія про людину як основну геоформуючу силу (В. Вернадський); теорія гармонізації системи “людина – довкілля” (А. Печчеї); теорія установки (Д. Узнадзе); теорії онтогенезу психіки (Л. Божович, Д. Ельконін, Ж. Піаже); теорія єдності свідомості і діяльності (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв); теорія діяльнісного опосередкування розвитку особистості (С. Максименко); еколого-психологічні положення про системні взаємозв’язки людини із середовищем (Р. Баркер, Дж. Гібсон, Дж. Голд, У. Іттельсон, Ю. Швалб); історико-філософські, соціальні та екологічні теорії екологічної культури (Л. Бевзенко, Г. Бейтсон, Е. Вебер, Д. Кавтарадзе, Г. Кан, М. Кисельов, В. Крисаченко, О. Леопольд, Н. Моїсеєв, Ю. Одум, П. Тейяр де Шарден, А. Толстоухов, Е. Тоффлер, М. Хилько, А. Швейцер); принцип раціогуманізму (Г. Балл); теорії психології екологічної свідомості (С. Дерябо, В. Скребець, В. Ясвін); концепція особистісно-орієнтованої освіти (В. Рибалка, О. Рудоміно-Дусятська, І. Якиманська); концепція неперервної освіти (В. Андрущенко, В. Луговий, Т. Ткач); теорія організації екологічної діяльності (С. Дерябо, В. Ясвін); теорія розвитку суб’єктності та духовності особистості (М. Боришевський).

У роботі застосовано такі **методи**:

теоретичні методи: філософсько-психологічний аналіз проблеми, системний аналіз, узагальнення теоретико-методологічних підходів до проблеми, розробка теоретичних моделей предмету дослідження;

емпіричні методи: спостереження; анкетування; констатувальне дослідження; експеримент; психологічна діагностика;

психолого-педагогічні методи: мотиваційно-емотивні методи; методи інформування; екопсихотерапевтичні методи;

методи активного соціально-психологічного навчання: інтерактивні лекції; методи формування понять; демонстраційні експерименти; дискусійні методи; ігрові

методи (рольові ігри, дидактичні ігри, творчі ігри); екосенситивні методи; практичні заняття у формі кейзстаді; метод постановки та розв'язання проблем; метод активних цінностей; креативні методи; аналітичні методи; методи прогнозування, проектування та експертизи; методи аналізу соціальних дилем; методи аналізу екологічних ситуацій;

методи математичної статистики із застосуванням програми SPSS.

Експериментальною базою дослідження стали навчальні заклади: КНУ імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна); Міжрегіональна академія управління персоналом (м. Київ, Україна); Севастопольський міський гуманітарний університет (м. Севастополь, Україна); Севастопольський національний університет ядерної енергії та промисловості (м. Севастополь, Україна).

Основні етапи дослідження:

Дослідження проводилося упродовж 2003–2012 рр. і складалося з трьох основних етапів.

На *першому етапі* (2003 – 1-ша половина 2004 рр.) здійснювався теоретичний аналіз, розроблявся методологічний апарат дослідження, з'ясовувався рівень розв'язання проблеми формування і розвитку екологічної культури у психології, соціології, педагогіці; вивчався досвід передової освітньої практики із застосування інноваційних технологій, розроблялися робочі гіпотези дослідження. Формувалися завдання, принципи та методи екологічної освіти, спрямовані на розвиток екологічної культури студентської молоді. У межах формальної вищої освіти розроблялися методи, які у подальшому стануть основою для неформальної та інформальної екологічної освіти.

На *другому етапі* (2-га половина 2004 – 1-ша половина 2005 рр.) проводилися добір, розробка і апробація психодіагностичного інструментарію, здійснювалося констатувальне дослідження, спрямоване на встановлення якості та рівня розвитку екологічної культури студентів, показниками якої є екологічна грамотність, екологічна освіченість та екологічна компетентність. Завданням формувального експерименту було застосування інноваційних технологій екологічної освіти і формування на цій основі екологічної культури студентів, які у подальшому мали транслюватися у суспільну свідомість та діяльність.

На *третьому етапі* (2-га половина 2005 – 2012 рр.) проводився формувальний експеримент, розробка, апробація і впровадження психологічних технологій формування екологічної культури студентської молоді у практику діяльності ВНЗ та теоретико-методологічне осмислення отриманих результатів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що

Вперше:

– показано, що розрив та протиріччя між наявною системою сучасних екологічних знань та екологічною поведінкою (діяльністю) на всіх рівнях буття суспільства постає провідним чинником виникнення глобальної екологічної кризи та основною перешкодою її подолання;

– визначено, що єдність екологічної свідомості та екологічної діяльності виявляється у рівні сформованості екологічної культури, як на індивідуальному, так

і на суспільному рівнях, та фіксується в усталених та прийнятих соціокультурних нормах і цінностях;

- визначено, що найбільш продуктивним підходом до проблеми формування екологічної культури сучасної людини є системодіяльна методологія з провідним положенням єдності свідомості і діяльності, який конкретизується у принципі єдності екологічної свідомості і екологічно орієнтованої діяльності;

- розроблено теоретичну модель екологічної культури, яка містить три форми екологічно орієнтованої діяльності (збереження, створення та розвиток екосистем) за чотирма рівнями відображення життєвого середовища у свідомості особистості – мікрорівні, мезорівні, макрорівні та мегарівні;

- встановлено зв'язок між рівнем усвідомлення себе як невід'ємної та активної частини природи і рівнем екологічної орієнтації в практичній діяльності та поведінці щодо власного середовища існування;

- розроблено концепцію розвитку екологічної культури студентської молоді, яка будується на принципах рівневої будови екологічної культури та її поетапного формування;

- доведено, що психолого-педагогічна технологія формування екологічної культури у студентів ВНЗ має будуватися як процес поступового просування екологічної свідомості і діяльності особистості від екологічної грамотності через екологічну освіченість і екологічну компетентність до екологічної культури.

Набули подальшого розвитку:

- принципи екологічної психології як науки та як навчальної дисципліни;
- концептуальні засади психології неперервної екологічної освіти;
- характеристики предмета і методів екологічної психології;
- психологічний зміст теорії розвитку екологічної свідомості;
- психологічні засади теорії розвитку екологічної культури студентів;
- теоретичні уявлення про типи екологічної свідомості;
- зміст понять “екологічна свідомість”, “екологічне середовище” “екологічна діяльність”, “екологічна культура”.

Вдосконалено:

- методи діагностики рівня сформованості екологічної культури;
- психолого-педагогічні технології викладання екологічних дисциплін.

Теоретичне значення дослідження полягає у розкритті структури і особливостей становлення екологічної культури; у з'ясуванні чинників, від яких залежить ступінь розвитку екологічної культури; в обґрунтуванні значення та ролі екологічної культури в екологічній діяльності студентської молоді, визначенні рівнів сформованості екологічної культури; у з'ясуванні психолого-педагогічних умов формування екологічної культури; у здійсненні теоретико-методологічного аналізу предмету та завдань екологічної психології як чинника формування екологічної культури; у визначенні принципів екологічної психології як науки та як навчальної дисципліни; у розробці системи методів екологічної освіти та урахуванні вікових особливостей суб'єктів навчання у процесі екологічної освіти.

Практичне значення результатів дослідження полягає у здійсненні комплексної розробки організаційних та психолого-педагогічних засад формування

та розвитку екологічної культури студентської молоді у процесі вивчення дисциплін екологічного циклу; у визначенні психологічних особливостей впровадження екологічного навчання та виховання у різних системах освіти (формальній, неформальній та інформальній); у визначенні шляхів психологічного забезпечення впровадження екологічної освіти у вищих навчальних закладах; у розробці технологій вивчення екологічних дисциплін; у розробці активних методів викладання екологічних дисциплін, які сприяють формуванню екологічної культури суб'єктів навчання. Результати дослідження використовуються у навчальних дисциплінах: “Екологічна психологія”, “Сучасні теорії способу і якості життя”, “Екокультура особистості”, “Екологія”, “Соціальна екологія”.

Запропоновані наукові положення, висновки й рекомендації були впроваджені для вдосконалення організації та психолого-педагогічного забезпечення освітнього процесу КНУ імені Тараса Шевченка (довідка № 056/268 від 21.09.2012 р.); Класичного приватного університету (м. Запоріжжя) (довідка № 1705 від 05.09.2012 р.); Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (довідка № 37.01/185 від 19.11.2012 р.); Севастопольського міського гуманітарного університету (довідка № 82 від 23.11.2012 р.); Університету економіки та права “КРОК” та Коледжу економіки, права та інформаційних технологій Університету “КРОК” (довідка № 160 від 23.11.2012 р.) (м. Київ); Інституту екології, економіки і права (м. Київ); (довідка № 1150 від 09.11.2012 р.); Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 024-565-27 від 25.10.2012 р.); Мелітопольського інституту державного та муніципального управління “Класичного приватного університету” (довідка № 21 від 01.03.2012 р.); Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 44 від 17.10.2012р.); Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (довідка № 1284 1 від 11.10.2012 р.); Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка № 272/1662 від 22.10.2012р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на конгресах, міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах. Серед них: звітні наукові сесії Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України: “Психологічні проблеми навчання, виховання та розвитку особистості” (2003); “Психологічні проблеми навчання, виховання та розвитку особистості”(2008); республіканські конференції: V Всеукраїнська науково-практична конференція “Актуальні проблеми практичної психології” (Херсон, 2005); “Стратегія психологічної соціально-психологічної реабілітації та альтернативні моделі розвитку суспільства” (Миколаїв, 2005); “Особливості педагогічного спілкування в умовах особистісно-орієнтованої освіти” (Житомир, 2006); VI науково-практична конференція “Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства” (Луганськ, 2006); Другий всеукраїнський науковий семінар “Методологічні проблеми психології особистості” (Івано-Франківськ, 2007); Третя Всеукраїнська науково-практична конференція “Духовність у становленні та розвитку громадянської особистості” (Кременець, 2008); “Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства” (Луганськ, 2010); II Всеукраїнський психологічний конгрес, присвячений 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка

(Київ, 2010); VII Всеукраїнська науково-практична конференція “Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства” (Луганськ, 2010); міжнародні конференції: II Российская конференция по экологической психологии (Москва, 2000); Міжнародна наукова конференція, присвячена 35-річчю наукової та педагогічної діяльності академіка С.Д.Максименка (Київ, 2002); “Суспільство в XXI столітті: психологічні проблеми гармонізації, гуманізації, демократизації” (Київ, 2002); “Неперервна освіта дорослих” (Київ, 2003); “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2003); III Российская конференция по экологической психологии (Москва, 2003); V Міжнародний “Тиждень освіти дорослих” в Україні: “Освіта дорослих для демократії” (Київ, 2004); “Соціально-психологічні проблеми розробки та прийняття рішень” (Київ, 2004); IV Российская конференция по экологической психологии (Москва, 2005); “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2005); VI Міжнародний “Тиждень освіти дорослих” в Україні: “Освіта дорослих для демократії”; Конференція “Неперервна освіта дорослих” (Київ, 2005); “Чорнобильська катастрофа: 20 років потому (інтердисциплінарні аспекти) (Житомир, 2006); Перші Коломінські читання (Київ, 2007); IV Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2008); Другі Коломінські читання. (Київ, 2008); Міжнародна науково-практична конференція “Теоретико-методологічні та прикладні проблеми педагогічної взаємодії”; Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського (Одеса 2008); V Российская конференция по экологической психологии (Москва, 2008); II Міжнародна науково-практична конференція “Проблеми емпіричних досліджень у психології” (Київ, 2008); Міжнародна науково-практична конференція “Ціннісні пріоритети освіти у XX ст.: інтеграція, творчість, інновації” (Київ, 2009); V Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2009); “Ціннісні пріоритети освіти у XX ст.: інтеграція, творчість, інновації” (Київ, 2009); VI Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2010); Міжнародна науково-практична конференція “Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства” (Київ, 2010); VII Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2011); VIII Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми екологічної психології” (Київ, 2012); IX Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми екологічної психології: рекреаційні та урбанізаційні тенденції регіонального розвитку” (Київ, 2013).

Кандидатську дисертацію на тему **“Психологічна допомога у професійному та життєвому самовизначенні старшокласниками зони Чорнобильської катастрофи”** було захищено у 1995 році. Положення та висновки кандидатської дисертації у докторській дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено у 45 наукових працях. Із них: 2 монографії (1 – одноосібна, 1 колективна), 28 статей у наукових фахових виданнях, 1 навчальний посібник, 3 навчально-методичні розробки, 11 статей в інших наукових виданнях та матеріалах конференцій.

Структура й обсяг дисертації зумовлюється логікою дослідження. Робота

складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел (546 найменувань, з них – 40 іноземними мовами) та 29 додатків на 155 сторінках (окремою книгою). Загальний обсяг дисертації становить 462 сторінки, з них 401 сторінка основний текст. Робота містить 7 таблиць на 4 сторінках та 32 рисунка на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито стан і сутність проблеми, що розглядається, обґрунтовано актуальність теми дослідження, висунуто основну та додаткові гіпотези дослідження, визначено об'єкт і предмет, наукову новизну, сформульовано мету та завдання, окреслено практичну значущість отриманих результатів дослідження, надано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі** *“Теоретико-методологічний аналіз формування і розвитку екологічної культури”* здійснено аналіз підходів до проблеми формування та розвитку екологічної культури особистості, яка визначається як система індивідуальних морально-етичних норм, поглядів, установок, цілей і цінностей, що стосуються взаємовідносин у системі “людина – довкілля” і реалізується через екологічну свідомість, яка відображає мікрорівень, мезорівень, макрорівень та мегарівень середовища, а також – через екологічну діяльність, що проявляється у підтримці, розвитку довкілля та у створенні його елементів.

Проблеми екологічної культури є міждисциплінарними. Вони розглядаються у межах філософії, соціології, екології, педагогіки та психології. Філософський аспект екологічної культури представлено у роботах В. Вернадського, І. Лісеєва, Н. Моїсеєва, А. Толстоухова, а також Г. Кана, О. Леопольда. М. Мауера, П. Тейяра де Шардена, Е. Тоффлера, А. Швейцера. Соціальний – у працях Г. Бачинського, Л. Бевзенко, Е. Гірусова, О. Салтовського, А. Урсула. Природничий аспект представлено у роботах Г. Бейтсона та Ю. Одума.

Що стосується екопсихології та екопедагогіки, то тут проблеми екологічної культури та форми її реалізації – екологічну свідомість і екологічну діяльність, а також детермінанти екологічної культури, зокрема, екологічні цінності, досліджували: В. Борейко, О. Вернік, В. Васютинський, С. Глазачев, О. Грезе, В. Данилов-Данильян, С. Дерябо, І. Кряж, В. Логінова, І. Мазур, О. Рудоміно-Дусятська, В. Скребець, Ю. Швалб, І. Шлімакова, В. Ясвін.

Методологічний аналіз поняття “екологічна культура” показав, що культура, у широкому смислі, має бути екологічною, тобто, у соціальному плані передбачати такий спосіб життєзабезпечення, при якому суспільство за допомогою системи духовних цінностей, етичних імперативів, економічних механізмів, правових норм і соціальних інституцій формує потреби і способи їх реалізації, які не створюють загрози життю на Землі. Від рівня розвитку екологічної культури залежать форми та способи взаємодії людини та довкілля. Таким чином, у понятті “екологічна культура” поєдналися природа та суспільство.

Разом із тим, теоретико-методологічний аналіз праць, присвячених проблемам екологічної культури, та аналіз показників екологічного стану довкілля, показують,

що розвиток людської цивілізації на кожному своєму етапі все більшою мірою демонструє протиріччя між задоволенням матеріальних потреб людини, з одного боку, і можливостями екосистем – з іншого. Це протиріччя загострювалося на кожному історичному етапі і, врешті-решт призвело до стрімкої деградації середовища існування людини та руйнування традиційних соціоприродних структур. Стало очевидним те, що метод “спроб та помилок” у взаємодії із довкіллям, характерний для минулих періодів розвитку людської цивілізації, повністю себе вичерпав і має бути замінений новою науково обґрунтованою стратегією взаємодії людини та довкілля. У свою чергу, побудова цієї стратегії має базуватися не тільки на екологічних знаннях, а й на високорозвиненій екологічній культурі, що реалізується через поєднання екологічної свідомості та екологічної діяльності.

Екологічна свідомість, як і екологічна діяльність, мають, у свою чергу як низький, так і високий рівень розвитку. Екологічна свідомість на низькому рівні свого розвитку є спрямованою на відображення лише власних потреб людини, без врахування як інтересів інших людей, так і самої природи. На високому рівні розвитку екологічна свідомість спрямована на встановлення гармонійних стосунків між людиною і довкіллям.

Екологічна діяльність на низькому рівні розвитку характеризується експлуатацією, виснаженням та руйнуванням довкілля, а на високому – охороною, розвитком та створенням його окремих елементів.

На основі комбінування ступеню розвитку екологічної свідомості та екологічної діяльності побудована система координат, що має чотири квадранти, кожен із яких відповідає певному типу культури (рис. 1).

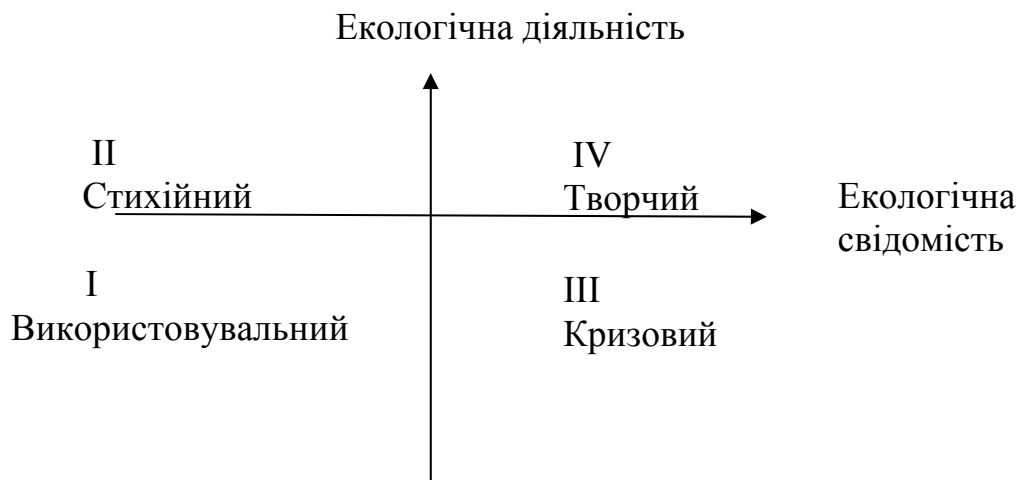

Рис. 1. Типи екологічної культури

Як видно на рис. 1, у першому квадранті поєднано низькі рівні розвитку як екологічної свідомості, так і екологічної діяльності, що проявляються у безмежному використанні ресурсів довкілля. Тип екологічної культури, яка реалізується через таке поєднання ми назвали використовувальним. Результатом діяльності у межах використовувального типу екологічної культури було, переважно, знищення довкілля. Так, наприклад, кочові племена, що займалися скотарством, залишали

після себе пустелі, на які перетворилися луки, витоптані худобою, а племена землеробські, після того, як виснажували ґрунти, переходили на іншу територію.

Другий квадрант відображає поєднання бурхливої екологічної діяльності, що базується на низькому рівні розвитку екологічної свідомості. Отже ця діяльність не завжди буває усвідомленою та корисною для довкілля. Людина та суспільство демонструють стихійний тип культури, коли віддалені наслідки діяльності у довкіллі навіть не розглядаються, а враховується тільки моментальна вигода, а оскільки не розглядаються наслідки, то й не береться до уваги відповідальність за них у майбутньому. Прикладом реалізації такого безвідповідального та неусвідомленого, стихійного типу культури можуть бути часи, коли приймалися рішення про зміну напрямку течій річок Сибіру; про знищення горобців у Китаї; про побудову атомної електростанції біля мегаполісу та інші безвідповідальні, науково необґрунтовані рішення. Сучасною ілюстрацією такого типу способу життя є хаотична і несанкціонована вирубка лісів (зокрема, у Карпатах), забудова прибережних санітарних зон, знищення рослин і тварин, які внесено до “Червоної книги”, несанкціоноване полювання.

Третій квадрант описує поєднання низького розвитку екологічної діяльності та розвинутої екологічної свідомості, яка характеризується чітким усвідомленням наслідків діяльності чи бездіяльності. Такий тип культури ми називаємо кризовим, і він є характерною ознакою сьогодення, коли голосно звучать застереження про перспективу загрози глобальної екологічної катастрофи, якщо існуючий спосіб життя не буде кардинально зміненим. Проте, відповідальності за наслідки екологічної діяльності не беруть на себе ані окремі спільноти, оскільки вони вважають, що це не є важливим для них, ані окремі особистості, оскільки вони вважають, що від них нічого не залежить. Тут треба зазначити: відповідальність за екологічну діяльність ми розглядаємо як таку, що передбачає виправлення помилок та відновлення стану довкілля, якщо йому було завдано шкоди.

Четвертий квадрант демонструє поєднання високорозвинутої екологічної свідомості та діяльності, які сумісно спрямовані на створення та розвиток довкілля і, таким чином, характеризує творчий тип екологічної культури. Це такий тип екологічної культури, яка, хоча б гіпотетично, унормовує той спосіб життя, до якого потрібно йти людству, якщо воно хоче відвернути екологічну катастрофу. Отже, творчий тип екологічної культури передбачає високорозвинені екологічну свідомість та екологічну творчу діяльність як окремої людини, так і суспільства загалом. Як чинник формування та розвитку середовища, сучасна людина, що характеризується творчим типом екологічної культури, усвідомлює екологічні проблеми, відповідає за наслідки своєї екологічної діяльності та визнає самоцінність довкілля. Вона охороняє і зберігає його, розвиває, створює та підтримує його окремі елементи. Довкілля, у свою чергу, стає умовою розвитку суб'єкта екологічної діяльності.

Для формування високорозвиненого рівня екологічної культури – культури творчого типу – потрібні певні умови. До них, насамперед, належить створення навчального екологічного простору, який може бути реалізований у системі неперервної екологічної освіти. Реалізацію процесу неперервної екологічної освіти

потрібно розпочинати із запровадження формування екологічної культури серед студентів-психологів, студентів, що навчаються за спеціальністю “соціальна робота” та студентів-екологів, які будуть мати можливість транслювати цю культуру і запроваджувати отримані ними компетенції у процес життя суспільства, а також у розвиток екологічної та екопсихологічної освіти. З цією метою нами було розроблено програму формувального експерименту, спрямованого на перевірку запропонованої психодидактичної технології розвитку екологічної культури студентської молоді. Програма формувального експерименту містить елементи, які у подальшому можуть стати основою розвитку не тільки формальної, але і неформальної та інформальної екологічної освіти. Це, зокрема, включення у програму проектної діяльності, та заохочення студентів до волонтерської екологічної діяльності.

У другому розділі *“Неперервна екологічна освіта як чинник та умова формування екологічної культури”* здійснено аналіз неперервної освіти – формальної, неформальної, інформальної – як чинника та умови розвитку екологічної культури, а також визначено концептуальні засади побудови системи неперервної екологічної освіти, проаналізовано її сучасний стан та відповідність викликам сучасності, а також розглянуто її можливості, проблеми та шляхи подальшого розвитку у формуванні екологічної свідомості та екологічної діяльності як форм реалізації екологічної культури.

Теоретичні основи моделі неперервної освіти сформувалися завдяки таким вченим-просвітителям, як М. Ахмед, Х. Гуммель, Р. Даве, М. Каряєлі, Г. Коптаж, Ф. Кумбс, П. Ленгранд, К. Лійк, Е. Фор.

Проблеми неперервної освіти також досліджували: І. Алексишина, В. Андрущенко, С. Бондирєва, О. Веряєв, О. Владиславлев, О. Гаврилін, Б. Гершунський, В. Гінецинський, Ю. Громико, В. Давидов, Е. Зеєр, І. Зязюн, Г. Ільїн, В. Кремень, О. Ліферов, В. Луговий, Ф. Михайлов, В. Мясніков, С. Максименко, Н. Ничкало, В. Осипов, С. Сисоєва, Т. Ткач, Я. Цехмістер, О. Чалий, І. Шалаєв.

Центральною ідеєю неперервної освіти, яка стала її системоутворюючим фактором, є розвиток людини як особистості, як суб’єкта діяльності та спілкування протягом усього її життя. На сьогодні прийнято виділяти три організаційні форми неперервної освітньої діяльності: формальну, неформальну та інформальну

Система формальної, неформальної та інформальної освіти дає можливість організувати освітній процес таким чином, щоб він став неперервним як у часі, так і у просторі. Це, у свою чергу, створює умови для розвитку такої сучасної людини, яка здатна як до саморозвитку та адаптації до умов життя, що постійно змінюються, так і до розвитку життєвого середовища. Неперервна екологічна освіта розглядається нами як комплексна система формування еколого-орієнтованої свідомості, що виражається в усвідомленні екологічних проблем як таких, що впливають на якість та спосіб життя особистості, а тому, мають особистісний смисл; впливають на прийняття відповідальності за їх розв’язання та орієнтують людину на охорону і розвиток життєвого середовища. Такий тип екологічної свідомості має формуватися шляхом долучення суб’єкта навчання до різних видів екологічної

діяльності: починаючи від діяльності, спрямованої на засвоєння екологічних знань до відповідної активності у власному життєвому середовищі.

Поняття “еколого-орієнтована свідомість”, за нашим визначенням, відрізняється від поняття “екологічна свідомість” тим, що воно має завжди позитивну спрямованість – спрямованість на охорону і розвиток довкілля і є новоутворенням, яке передбачає спеціально створені умови для його формування. Умови розвитку еколого-орієнтованої свідомості полягають, перш за все, у тому, що налаштовують діяльність людини на охорону та розвиток елементів довкілля, які, у свою чергу, стають середовищем її власного розвитку.

Ефективною та дієвою у сучасних умовах буде така екологічна освіта, яка зможе стати чинником та рушієм розвитку еколого-орієнтованої свідомості.

Виходячи із положень, окреслених вище, ми пропонуємо наступну структурну модель неперервної екологічної освіти (рис. 2).

Рис. 2. Структурна модель неперервної екологічної освіти

Концепція виходу з глобальної екологічної кризи, що загрожує перерости у масштабну катастрофу, на наш погляд, має базуватися на наступних положеннях: головним фактором сучасності, що впливає на екологічний стан довкілля, є людина; формування екологічної культури, способу життя сучасної людини є одним із найважливіших механізмів виходу з екологічної кризи; основою для формування екологічної культури і способу життя є екологічна свідомість, яка нерозривно поєднана із екологічною діяльністю; шляхом та засобом формування екологічної свідомості має стати процес неперервної екологічної освіти, що в усіх своїх формах (формальній, неформальній, інформальній) та на всіх рівнях (дошкільна освіта,

середня школа, вищі навчальні заклади та заклади післядипломної освіти) долучає суб'єкта навчання до екологічної діяльності.

Таким чином, у сучасному світі зміст освіти має забезпечувати становлення стійкого інформаційно-екологічного суспільства з високою гуманістичною, інтелектуальною, технологічною та екологічною культурою. У зв'язку з цим перед світовою спільнотою постало глобальне завдання: здійснити соціалізацію індивіда на основі цінностей екологічної культури, тобто спиратися на екологічну освіту в широкому розумінні. Екологія як сфера знання, що постійно розширюється, потужно впливає на систему освіти. Цей вплив позначається, насамперед, на переорієнтації цілей як загальної середньої, так і вищої освіти, а також у сфері підвищення кваліфікації і перепідготовки спеціалістів та в системі неперервної екологічної освіти у цілому, де на сьогодні потрібно формувати широкий погляд на світ, людство та природу, на методи пізнання та діяльності, а також впливати на розвиток ціннісних орієнтацій універсального загальнолюдського характеру на противагу егоїстичним та споживацьким. Екологічні дисципліни стають частиною "глобального виховання" людини, її здатності до розуміння взаємозв'язку між індивідом, суспільством та природою у планетарному масштабі.

У третьому розділі *"Екологічна свідомість та екологічна діяльність як форми реалізації екологічної культури"* викладено теоретико-методологічні засади формування та розвитку екологічної свідомості як вищого рівня психічного відображення природного, штучного, соціального середовища, а також власного внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі та саморегуляція цього відображення і, пов'язаної із нею, екологічної діяльності. У дослідженні простежено основні підходи до визначення різних аспектів екологічної свідомості та екологічної діяльності, здійснені у працях Г. Акопова, О. Білоуса, В. Борейка, О. Верніка, С. Дерябо, І. Кряж, О. Рудоміно-Дусятської, В. Скребця, О. Чердимової, Ю. Швалба, В. Ясвіна.

Значний внесок у дослідження екологічної свідомості здійснив В. Скребець (2004), який під екологічною свідомістю розуміє сукупність екологічних уявлень, ставлення до природи, а також відповідних стратегій і взаємодій з нею і вважає, що екологічна свідомість формується, насамперед, завдяки стимулюванню екологічного мислення. У системі екологічного мислення індивід визначає своє місце та роль у навколишньому середовищі, шукає напрямки діяльності в ньому і шляхи її реалізації.

Нами розглядається екологічна свідомість, перш за все, як психічне відображення середовища існування, у якому виділяється чотири рівні: мікросередовище (у тому числі і власний внутрішній світ); мезосередовище; макросередовище, а також мегасередовище.

Рівень матеріального мікросередовища характеризується тим, що всі його компоненти та фактори можуть реально або потенційно перетворюватися окремою людиною чи малою контактною групою. До об'єктів матеріального мікросередовища належать такі типи матеріального мікросередовища: житлове, побутове, мобільне, виробниче, учбове, рекреаційне. До мікросередовища належать також особисте і внутрішнє середовище. М. Черноушек (1989) зазначає, що у людини існує біологічна та психологічна потреба у особистому просторі, і ця потреба лежить в основі екологічної діяльності індивіда та визначає його конкретні

екологічні позиції. Особистий простір є екосистемою у мініатюрі, оскільки організація особистого простору людини відбивається на його ставленні до довкілля взагалі. Раціональна організація матеріального мікросередовища має важливе значення не тільки для розв'язання проблем екологічного виховання, але й для розвитку особистості у в цілому. Подібно тому, як особистість освоює суспільні норми і цінності через своє соціальне мікросередовище, багатьом нормам і стереотипам поведінки в матеріальному середовищі вона навчається у взаємодії зі своїм найближчим природно-предметним середовищем. Ті форми поведінки, які засвоюються у мікросередовищі можуть переноситися на об'єкти середовища більш високого рівня – мезосередовище, макросередовище.

Рівень мезосередовища є другим рівнем психічного відображення довкілля і виділяється на тій основі, що більшість його об'єктів і компонентів реально або потенційно здатні перетворювати великі офіційні групи – організації. Раніше вважалось, що окремі люди та малі групи можуть так чи інакше пристосовуватися до мезосередовища. Але сьогодні, у зв'язку з активізацією підприємницької діяльності ми бачимо, як окремі люди чи невеличкі організації змінюють вигляд перших поверхів будинків, частини вулиці, що прилягає до будинку та вносять інші досить відчутні зміни до мезосередовища. Ми також вважаємо, що мезосередовище здатна змінювати і кожна окрема людина. Об'єктами мезосередовища є міські вулиці, квартали, райони, міста, великі підприємства і земельні угіддя, природні ландшафти.

Найбільш актуальними проблемами екологічної психології, пов'язаними з мезосередовищем, є проблеми екологічного стану громадських територій, якими користується багато людей, не відповідальних за їх стан. Завданням екопсихології у даному випадку є вивчення механізмів деструктивної поведінки людини на громадських територіях та розробка шляхів і методів подолання такої поведінки, а також формування ставлення до мезосередовища як до власної оселі, про яку необхідно дбати, яку потрібно прикрашати.

Рівень природно-географічного макросередовища є третім рівнем матеріального середовища. Вважається, що його компоненти у змозі контролювати, оберігати і, до певної міри, перетворювати держави і державні органи, міжнародні організації, що представляють інтереси як окремих великих регіонів, так і всього людства (ЮНЕСКО, ООН, НАТО, ЄС). Але, якщо виходити із того положення, що на сьогодні людина є основною геоформуючою силою, то на стан макросередовища також може впливати окрема група людей або, навіть, окрема людина, яка може поліпшити це середовище, або ж, навпаки, – зруйнувати його.

I, найвищий, четвертий рівень – рівень мегасередовища, який включає до себе не тільки земну поверхню, але й космічний простір. На перший погляд, здається, що окрема людина і планета Земля та її оболонки, а також космічний простір – одиниці неспівставні. Разом із тим, ще на початку ХХ століття В. Вернадський сформулював теорію про ноосферу, що визначається ним як сучасна стадія розвитку біосфери, пов'язана з появою в ній людства. Згідно з цією теорією, ноосфера є третьою у послідовності основних фаз розвитку Землі після утворення геосфери (неживої природи) та біосфери (живої природи). І якщо біосфера утворюється взаємодією усіх організмів на Землі, то ноосфера складається усіма взаємодіючими розумами. Отже ноосферу можна розглядати як систему “природа – культура”, особливо у наш

час, коли культура за силою впливу на біосферу та геосферу, досягає потужності геологічної сили.

З екологічною свідомістю, що, відображає усі рівні середовища, нерозривно пов'язана екологічна діяльність, яка, у свою чергу, може бути як конструктивною, так і деструктивною. Ми виділяємо три основних типи конструктивної екологічної діяльності. Це діяльність спрямована на збереження екосистем; на їх розвиток та – на створення елементів екосистем. За аналогією, до деструктивної екологічної діяльності належатиме: занедбання екосистем, виснаження екосистем та їх руйнування. Окремо зазначимо, що, діючи конструктивно, людина в змозі створити лише окремі елементи екосистеми, а от зруйнувати може екосистему в цілому. Отже деструктивна діяльність людини у довкіллі є силою, що здатна призвести до екологічної катастрофи. Виходячи із принципу єдності свідомості та діяльності, ми наголошуємо на тому, що екологічна свідомість взаємопов'язана з екологічною діяльністю – екологічна діяльність є проявом екологічної свідомості та показником рівня її розвитку. Екологічна свідомість, з одного боку, впливає на цю діяльність, а з іншого – формується завдяки екологічній діяльності. Отже, рівень екологічної діяльності є показником рівня розвитку екологічної свідомості і, навпаки.

Розроблена нами структурно-функціональна модель реалізації екологічної культури у формах екологічної діяльності та екологічної свідомості представлена на рисунку 3.

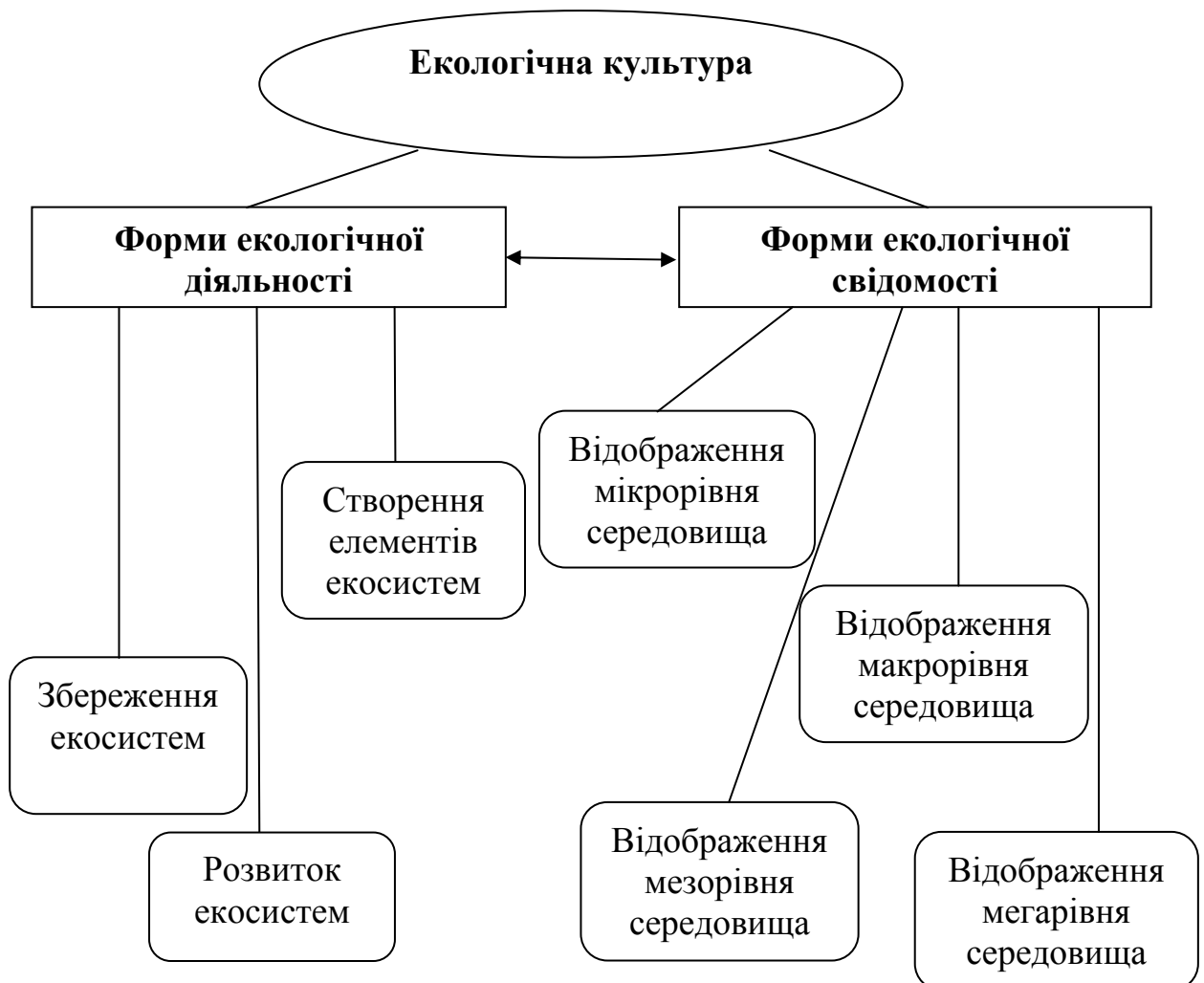

Рис. 3. Реалізація екологічної культури у формах екологічної діяльності та екологічної свідомості

Враховуючи ці міркування та спираючись на принцип екологічності, можна зазначити, що найвищим рівнем розвитку екологічної свідомості, є така свідомість, яка реалізується у створенні елементів довкілля, що, у свою чергу є умовою розвитку людини, на мегарівні.

Екологічна свідомість і відповідна до неї діяльність проектується в екологічну культуру, відображаючи рівність у психічному відтворенні середовищних впливів (табл. 1).

Таблиця 1

Представленість екологічної культури у формах екологічної діяльності та екологічної свідомості

	Форми діяльності та свідомості	Еколого-орієнтована діяльність		
		Збереження довкілля	Розвиток довкілля	Створення елементів довкілля
Е к о л о г і ч н а с в і д о м і с т ь	Відображення мікрорівня середовища	Налаштування на позитив; догляд за власною кімнатою, робочим місцем, власним садом, квітником.	Налаштування на конструктив; створення умов для зростання зелених насаджень на власному подвір'ї, квартирі.	Налаштування на співробітництво; закладення саду; засадження городу; будівля власної оселі; заселення акваріуму.
	Відображення мезорівня середовища	Догляд за територією міста; участь в акціях проти вирубки дерев та незаконної забудівлі.	Розвиток екологічної культури громад; встановлення урн для сміття, баків для роздільного збирання відходів.	Відновлення екосистеми озер та річок; створення спеціально облаштованих місць для відпочинку.
	Відображення макрорівня середовища	Створення законодавчої бази; прибирання морського узбережжя; охорона лісу, встановлення енергозберігальн. приладів.	Розвиток еколого-економічної культури; створення заповідників; створення проектів розвитку довкілля; створення рекреаційних зон.	Прибирання звалищ та озеленення їх території; насадження садів і парків.

Відображення мегарівня середовища	Розробка екозберігальних технологій та Інтернет-технологій, електронних книжок; зменшення викидів у атмосферу.	Запровадження неперервної екологічної освіти; розробка екологічних технологій переробки відходів.	Винайдення штучних джерел енергії; відновлення озонового шару; вирощування лісів; засадження пустель.
-----------------------------------	--	---	---

На основі цілісного врахування форм екологічної свідомості та екологічної діяльності, ми побудували таблицю (табл. 1), у якій відображено рівні розвитку екологічної культури – від найнижчого, першого, але позитивного, оскільки у таблиці відсутні форми екодеструктивної діяльності – збереження довкілля на рівні мікросередовища, до найвищого – дванадцятого – створення елементів довкілля на рівні мегасередовища.

На основі поєднання форм екологічної свідомості та екодеструктивної діяльності ми побудували таблицю (табл. 2), у якій відображено рівні екодевіантної поведінки: занедбання довкілля, виснаження та руйнування. Екологічна культура як нормативна основа тут відсутня. Рівнів екодевіантної поведінки також 12 – від занедбання мікросередовища до виснаження і руйнування довкілля на рівні мегасередовища.

Таблиця 2

Представленість екологічної поведінки у формах екологічної діяльності та екологічної свідомості (екодевіантний варіант)

		Екодеструктивна діяльність		
		Занедбання довкілля	Виснаження довкілля	Руйнування довкілля
Е к о л о г і ч	Відображення мікрорівня середовища	Накопичення великої кількості речей; створення безладу на власній території.	Куріння у приміщеннях; використання у побуті великої кількості хімічних засобів.	Облаштування стоянки для автомобілів на місці, де раніше була клумба.

Н а с в і д о м і с т ь	Відображення мезорівня середовища	Засмічення територій громадського користування.	Виснаження ґрунтів внаслідок неперервного вирощування таких культур, як рапс, соняшник; відсутність урн.	Вирубка дерев та незаконна забудівля; браконьєрство на локальному рівні; засолення ґрунтів; створення стихійних звалищ.
	Відображення макрорівня середовища	Відсутність екологічної політики на рівні держави.	Надмірне споживання невідновних енергоресурсів.	Браконьєрство у промислових масштабах.
	Відображення мегарівня середовища	Засмічення космічного простору.	Наслідки катастроф планетарного масштабу.	Знищення тропічних лісів; викиди в атмосферу шкідливих речовин.

У екодевіантному варіанті таблиці 2 представлені типові варіанти екологічної поведінки у проявах екологічної діяльності та екологічної свідомості, звичайно, показана тільки невелика частина екодеструктивної поведінки у довкіллі, але кожен із наведених варіантів стає кроком, що наближає людство до глобальної екологічної катастрофи. Отже, подальше існування як людства, так і планети Земля майже цілком залежить від самої людини, і саме людина має зробити вибір між існуванням і неіснуванням Землі та її жителів.

Залежно від особливостей ставлення до довкілля, виокремлюють типи екологічної свідомості: антропоцентричний, що визнає людину найвищою цінністю, а довкілля відводиться роль задовольняти її потреби; природоцентричний (біоцентричний), коли найвищою цінністю є природа і людина має їй служити; екоцентричний, коли наголос робиться на гармонії, взаємозв'язку, взаємодії та взаєморозвитку людини і довкілля. Такі фахівці, як В. Ясвін, С. Дерябо, І. Кряж, О. Рудоміно-Дусятська наголошують на необхідності подолання антропоцентричної свідомості та формуванні – екоцентричної.

Поряд із цим, Ю. Швалб (2006) вважає, що проблема зміни антропоцентричного ставлення до природи на екоцентричне відображає утопічні, а не гуманістичні ідеали дослідників. Зокрема, він пропонує провести умовну паралель між розвитком ставлення до природи і психічним розвитком дитини. За цією аналогією можна сказати, що людство безповоротно пройшло фазу природно-стихійного злиття із довкіллям, а сьогодні воно перебуває у фазі дитячого егоцентризму. Отже, потрібно говорити про подолання антропологічного егоцентризму, а не антропоцентризму як такого. Він також наголошує на тому, що антропоцентризм є і має бути базовою установкою свідомості людини в житті, оскільки його порушення призводить до негативних наслідків не тільки для окремих людей, а й для цілих соціумів, історичних епох і навіть цивілізацій, оскільки може призвести до втрати розуміння власної ролі у розвитку довкілля та зняття із себе

відповідальності за екологічний стан власного життєвого середовища. Проте, наші дослідження показали, що переважна більшість опитаних нами студентів вважає, що найбільше, що вони можуть зробити для довкілля, це не засмічувати та не руйнувати його. Усе інше, на їхню думку, має робити влада і держава.

Разом із тим, екологічна свідомість антропоцентричного типу має виражатися в усвідомленні людиною своєї провідної ролі у формуванні життєвого середовища та несенні відповідальності за стан природи.

Екологічна свідомість має наступні характеристики: екологічній свідомості властиві всі ознаки свідомої діяльності людини з тією особливістю, що вона має екологічний зміст; екологічна свідомість може бути як високорозвиненою і конструктивною, спрямованою на підтримку довкілля, так і малорозвиненою або ж – деструктивною, і спрямованою на руйнування. Показниками розвитку та спрямованості екологічної свідомості є: ставлення до середовища (який смисл воно має для людини), її поведінка у довкіллі, мотиви екологічної діяльності та, врешті решт, екологічна культура.

З огляду на це, ми вважаємо, що викликам сучасності, яка характеризується глобальними кризовими явищами у довкіллі, відповідає високорозвинений і конструктивний, спрямований на охорону і розвиток довкілля тип екологічної свідомості, який ми пропонуємо назвати еколого-орієнтованою свідомістю. Саме вона має стати основою екологічної культури.

Окрема людина або ціле суспільство, що характеризується еколого-орієнтованою свідомістю, має такі погляди на стосунки людини і природи: найвищою цінністю є людина; сучасна людина є основною геоформуючою силою, і на неї покладається відповідальність за екологічний стан планети Земля; людина і довкілля є взаємопов'язаними та взаємозалежними: підтримуючи, охороняючи і розвиваючи довкілля, людина створює умови для власного розвитку та благополуччя; людині немає звідки брати засоби для існування, окрім як із довкілля (“життєвого середовища”), тому вона має будувати свої стосунки із довкіллям таким чином, щоб не залишитися без середовища існування; діяльність з охорони і розвитку довкілля продиктована необхідністю зберегти життя на Землі.

Отже, еколого-орієнтований тип свідомості – це високорозвинена екологічна свідомість, яка виражається у рефлексії екологічних проблем як таких, що впливають на якість і спосіб життя особистості і тому мають особистісний смисл, та вимагають відповідальності за їх розв'язання й орієнтації на охорону і розвиток життєвого середовища.

Протилежним еколого-орієнтовному типу свідомості за змістом та спрямованістю є егоцентрична екологічна свідомість, головною ознакою якої є врахування у взаємодії із довкіллям тільки власних, здебільшого тимчасових, потреб. Носій егоцентричної екологічної свідомості, зосереджуючись на миттєвих потребах, не прогнозує наслідки своєї діяльності у довкіллі, які можуть стати катастрофічними. Таким чином, егоцентричне мислення, що є проявом егоцентричної свідомості, стає бар'єром для формування широти мислення, перешкоджає становленню екологічної культури і потребує децентрації.

Свідомість формується і проявляється у діяльності, діяльність відбувається у середовищі. На сьогодні панують два основні підходи до розуміння середовища: у першому підході (С. Дерябо, В. Ясвін) середовище розглядається як природа, що нас оточує, у другому – середовище розглядається у всеосяжному смислі – мається на увазі як матеріальне, так і нематеріальне середовище – духовне, освітнє, інформаційне (А. Гагарін, В. Панов, К. Сердакова). Ми дотримуємося підходу до розгляду середовища у широкому смислі, але нашу увагу як дослідників привертає, перш за все, матеріальне середовище: природа, техніка, архітектурні споруди, тобто, як природне, так і штучне середовище. Оскільки, у реальності складно розділити природне і штучне середовище, ми виділяємо чотири типи середовища: природне, штучне, природно-штучне та штучно-природне.

Крім того, ми виокремлюємо таке поняття, як “життєве середовище”. Життєве середовище розглядається нами як місце застосування зусиль людини, що спрямовані на осмислення та цільову зміну умов власного існування. Тобто, поняття “життєве середовище” суттєво відрізняється від понять “простір” чи “довкілля”, оскільки воно, на відміну від останніх, наповнене особистісним смислом. І саме на розвиток життєвого середовища спрямований еколого-орієнтований тип свідомості.

Отже, розвиток екологічної свідомості як окремої особистості, так і свідомості людської спільноти загалом у значній мірі залежить від стану їх життєвого середовища. У свою чергу, стан життєвого середовища людини та суспільства залежатиме від рівня розвитку еколого-орієнтованої свідомості, та екологічної культури, що панує у суспільстві. Тобто, для того щоб розвивати середовище потрібно формувати еколого-орієнтовану свідомість суб'єкта розвитку цього середовища, а для формування еколого-орієнтованої свідомості необхідно створювати відповідне середовище. Ми вважаємо, що цю складну проблему має вирішити створення освітнього середовища, яке б стало основою і чинником формування еколого-орієнтованої свідомості особистості.

У четвертому розділі ***“Психологічні принципи формування і розвитку екологічної культури”*** окреслено загальнометодологічні принципи екологічної психології; принципи екологічної психології як науки та психолого-педагогічні принципи формування екологічної культури у навчальних дисциплінах екологічного циклу.

До загальнометодологічних принципів, чинних, зокрема, і у сфері екологічних дисциплін, належать: принцип детермінізму, принцип єдності свідомості та діяльності, принцип історизму, принцип системності.

До принципів екологічної психології як науки, що має певну специфіку, зумовлену предметом дослідження, належать: принцип системності, принцип цілісності, принцип єдності людини та довкілля, принцип екологічного раціогуманізму та принцип екологічності.

Провідним серед цих принципів є принцип екологічності, який полягає у тому, що основним практичним завданням екологічної психології є сприяння створенню стабільної екосистеми “індивід – середовище”, що здатна до саморозвитку.

Принцип екологічності відображає змістовий характер взаємодії у системі

“індивід – середовище”. Суто екологічною буде така взаємодія у системі “індивід – середовище”, яка створює так звані двосторонні домовленості з метою розвитку всіх значущих (системо-утворюючих) компонентів. Наприклад, якщо характеристики середовища сприяють поліпшенню умов розвитку людини, то це, безумовно, екологічно позитивний зв’язок. Але цей зв’язок стає справді екологічним, якщо і сама людина власними діями поліпшує умови функціонування та розвитку компонентів середовища. Отже, виходячи із сказаного, можна стверджувати, що найвищим рівнем екологічності буде така діяльність людини, яка, завдяки розвитку елементів довкілля, створює середовище власного розвитку. У цьому випадку ми матимемо стабільну екосистему, що здатна до саморозвитку.

Цей принцип потрібно не тільки засвоїти студентам, що вивчають курс екологічної психології з метою трансляції його у подальшій професійній діяльності, а й використовувати у взаємодії із середовищем власного розвитку.

Із принципу екологічності випливають два наслідки: через знищення елементів довкілля, людина знищує як середовище власного розвитку, так і саму себе; індивідуально вигідні у ресурсному або фінансовому плані стратегії поведінки, наслідки яких ретельно не продумані, ведуть до колективного програшу, а врешті-решт – і до індивідуального.

До психологічних принципів побудови навчальних дисциплін екологічного циклу належать принципи – позитивності, конструктивності, принцип проблемності; принцип єдності інтелектуальної та емоційної сфер психіки; принцип креативності (принцип творчого підходу); принцип компетентності; принцип особистої вмотивованості та принцип усвідомлення наслідків екологічної діяльності; принцип зв’язку з реальним життям; принцип актуальності.

Принципи позитивності та конструктивності наголошують на тому, що для широких верств населення потрібно надавати таку інформацію стосовно екологічного стану довкілля, яка б спонукала їх до дії та вселяла у них віру у власні сили. Принцип позитивності в екологічній психології передбачає: одна окрема особистість здатна змінити світ на краще, а принцип конструктивності означає те, що потрібно вивчати не тільки стан навколишнього середовища, який невпинно погіршується, але й опрацьовувати можливості його поліпшення, окремі з яких під силу пройти навіть одній людині.

Застосування принципів конструктивності та позитивності під час викладання навчальних дисциплін екологічного циклу полягає у підборі таких методів, які б змогли допомогти суб’єктам навчання зрозуміти, що кожен із них може змінити своє життєве середовище на краще і він повинен це робити. До таких методів належать, передусім, практичні методи, тобто виконання завдань, які стосуються поліпшення довкілля.

Керуючись зазначеними принципами у процесі викладання дисциплін екологічного циклу, необхідно сформулювати розуміння того, що людство не може, руйнуючи середовище власного існування та прагнучи отримати від цього користь, розраховувати на те, що його життя відповідатиме високій якості. Адже спосіб життя не може бути якісним за умов нестачі питної води, забрудненого повітря та належного життєвого середовища загалом, яке знаходиться у кризовому або, навіть,

катастрофічному стані.

Підсумовуючи опрацьоване в дисертації, варто наголосити, що головним завданням, що впливає з описаних принципів, є донесення до свідомості як окремої особистості, так і суспільства загалом, наступного твердження: “Екологічність – це прагнення до високої якості життя”.

У п'ятому розділі *“Методи та технології викладання дисциплін екологічного циклу”* розглянуто наступні методи: інтерактивні лекції; методи формування понять; демонстраційні експерименти; дискусійні методи; ігрові методи (рольові ігри, імітаційні ігри, дидактичні ігри, творчі ігри); екосенситивні методи; практичні заняття у формі кейсстаді; метод постановки та розв'язання проблем; метод активних цінностей; креативні методи; аналітичні методи; мотиваційно-емоційні методи; методи прогнозування, проектування та експертизи; методи інформування; методи аналізу соціальних дилем; поведінкові методи; методи аналізу екологічних ситуацій; екопсихотерапевтичні методи.

У підборі методів та розробці технологій викладання навчальних дисциплін екологічного циклу, нами враховувалося, перш за все, те, наскільки активно суб'єкт навчання буде залучений до розгляду та розв'язання екологічних проблем і наскільки він усвідомлюватиме ці проблеми як такі, що стосуються особисто його та його близьких. Найбільш ефективними у цьому плані є наступні методи.

Методи аналізу соціальних дилем, які допомагають психологу в лабораторних умовах змоделювати складні процеси, що відбуваються в соціумі, та знайти шляхи розв'язання складних проблем, з якими стикається людство. Експериментуючи із соціальними ситуаціями у лабораторному масштабі, ми можемо, таким чином, розуміти і передбачати повномасштабні соціальні процеси та процеси, що відбуваються у соціоекологічній системі, і впливати на них.

Демонстраційний експеримент у межах дисциплін екологічного циклу, тобто імітація екологічної ситуації (лабораторний експеримент) або ж демонстрація у реальному житті (природний експеримент) взаємодії людини і довкілля з метою формування уявлень про наслідки поведінки людини у довкіллі; про особливості взаємовпливу людини і навколишнього середовища, а також сприяння пошуку ефективних шляхів розв'язання екологічних проблем, які виникають через екодеструктивну поведінку людини.

Методи екологічної та екопсихологічної експертизи і проектування, які полягають у прогнозуванні можливої зміни стану природних систем як під впливом природних процесів, так і антропогенних факторів. Екологічна експертиза базується на екологічних, соціальних, економічних та психологічних дослідженнях. Екопсихологічна експертиза визначає вплив екологічного стану довкілля на психіку людини.

Метод активних цінностей – суб'єкт-суб'єктний метод викладання екологічних дисциплін побудований на формуванні цінностей. Він полягає у тому, щоб включити турботу про довкілля в життя і діяльність особистості як одну із найвищих цінностей.

Крім того, нами створено і запроваджено низку діагностично-формувальних методик., серед яких: методики, спрямовані на діагностування обізнаності у сфері

екології “Екоерудит-1” та “Екоерудит-2”; тест-опитувальник “Екологія у нашому житті”; опитувальники, спрямовані на дослідження усвідомлення екологічної поведінки “УЕП-1” і “УЕП-2”; “Тест екологічних цінностей”; тест “Альтернатива”; а також тести “Що потрібно робити для довкілля”, та “Що я роблю для довкілля”.

Зазначені методики у нашому дослідженні виконували не лише діагностичну функцію, але й формувальну, оскільки робота з цими методиками спонукала студентів замислитися над екологічними проблемами, що, у свою чергу, стало одним із чинників формування екологічних установок та усвідомлення важливості власної ролі у підтримці, охороні та розвитку довкілля.

Так, опитувальники “Екоерудит-1” та “Екоерудит-2” побудовано таким чином, що, відповідаючи на запитання першого варіанту, студенти мають продемонструвати знання, що стосуються обізнаності у ситуації, яка складається у довкіллі за певних умов: що шкодить довкіллю, а що його може врятувати або відновити. А вже під час роботи із другим варіантом опитувальника, який застосовується після формувального експерименту, студенти мають показати свою обізнаність у тому, що потрібно робити для поліпшення екологічної ситуації та для запобігання екологічним катастрофам.

Тест-опитувальник “Екологія у нашому житті”, спрямований на дослідження рівня розвитку екологічної поведінки спонукає суб’єкта навчання проаналізувати свою поведінку у довкіллі і, за необхідності, скоригувати її задля гармонізації відносин “людина-довкілля”.

Опитувальники “УЕП-1” і “УЕП-2”, не тільки діагностують, але й формують усвідомлення екологічної поведінки. Перш за все, під час роботи над відповідями опитувальників “УЕП-1” і “УЕП-2”, суб’єкт навчання починає розуміти, що одна окрема людина може як руйнувати довкілля, так і відроджувати його.

“Тест екологічних цінностей” також не тільки визначає цінності досліджуваних, але й демонструє суб’єктам навчання, від чого вони можуть відмовитися, обираючи, наприклад, високий матеріальний рівень життя без обмежень.

Тест “Альтернатива”, спрямований на визначення рівня розвитку емоційного ставлення до довкілля, за допомогою якого визначається сприйняття довкілля на мікрорівні, мезорівні та макрорівні, а також яке воно справляє емоційне враження на суб’єкта, що він переживає, коли бачить як там відбувається щось позитивне або негативне, екологічне чи неекологічне; коли споглядає красиве чи таке, що спотворює довкілля.

Тест на визначення обізнаності у сфері еколого-орієнтованої діяльності, який називається “Що потрібно робити для збереження і розвитку довкілля, а також для створення елементів середовища на мікрорівні, мезорівні, макрорівні та мегарівні”. За допомогою цього тесту визначається екологічна компетентність суб’єктів навчання.

Тест “Що я роблю для збереження, розвитку і створення елементів довкілля на мікрорівні, мезорівні, макрорівні та мегарівні середовища існування” поєднує у собі

визначення розвитку як екологічної свідомості, так і екологічної діяльності, що у цілому визначає рівень розвитку екологічної культури.

Запровадження описаних нами методів покликане актуалізувати еколого-орієнтовану діяльність, яка є проявом і показником розвитку екологічної культури. Одним із найвиразніших показників сформованості екологічної діяльності є долучення особи до започаткування та розвитку різних напрямків екологічного волонтерського руху, що є свідомим, добровільним, безкорисливим та активним впровадженням отриманих екологічних та екопсихологічних знань у практику, тобто еколого-орієнтована діяльність.

З цією метою нами запропоновано програму тренінгу формування соціально-психологічної готовності до волонтерської екологічної діяльності, яка передбачає долучення до екологічної волонтерської діяльності суб'єктів навчання. План проведення тренінгу викладено у таблиці 3.

Тренінг відбувається у два етапи. Перший етап – підготовчий, коли формується мотивація екологічно відповідальної поведінки та готовність стати волонтером. Зокрема, на першому етапі тренінгу відбувається формування мотиваційного, когнітивного та конативного компонентів готовності студентів до волонтерської екологічної діяльності. На цьому етапі тренінгові заняття відбуваються у формі бесід, міні-лекцій та вправ.

Таблиця 3

План проведення тренінгу, спрямованого на формування готовності до волонтерської екологічної діяльності

Перший етап тренінгу: формування готовності до волонтерської екологічної діяльності.	
№ з/п	Вид активності.
I	Формування мотиваційного компонента готовності до волонтерської екологічної діяльності.
1.	Вступне слово тренера та вправа “Знайомство”.
2.	Бесіда “Екологічна та соціально відповідальна поведінка”.
3.	Міні-лекція “Рівновага”.
4.	Вправа “Малювання соціально пасивного суспільства / соціально активного та еколого-орієнтованого суспільства”.
Формування когнітивного компонента готовності до волонтерської екологічної діяльності.	
5.	Повідомлення на тему: “Сучасний стан навколишнього середовища”.
6.	Лекція на тему “Поняття структури та рівнів матеріального середовища в екологічній психології”.
7.	Вправа “Малювання на тему “Моє життєве середовище” та “Життєве середовище, у якому я хотів би жити”.
8.	Вправа “Що я маю зробити, щоб моє життєве середовище наблизилося до ідеального”.

9.	Бесіда “Волонтерство у сфері охорони та розвитку навколишнього середовища як особлива форма соціальної активності”.
Формування конативного компонента готовності до волонтерської екологічної діяльності.	
10.	Вправа “Що хорошого я зробив для довкілля безкорисливо”.
11.	Вправа “Видатний альтруїст, що доклав зусиль до збереження та розвитку довкілля”.
12.	Вправа “Особистісні характеристики волонтера, що працює у сфері охорони і розвитку довкілля”.
13.	Заповіді волонтера екологічного руху.
14.	Вправа “Волонтер-чарівник”.
15.	Підбиття підсумків першого етапу тренінгу.
Другий етап тренінгу: проектування та реалізація волонтерської екологічної діяльності.	
16.	Вибір сфери екологічної діяльності.
17.	Створення проекту, спрямованого на охорону і розвиток довкілля.
18.	Реалізація проекту, спрямованого на охорону і розвиток довкілля.
19.	Обговорення результатів.
20.	Моніторинг стану середовища, у якому здійснювався проект. Створення нових проектів, спрямованих на охорону і розвиток довкілля.

На другому етапі тренінгу, етапі проектування та реалізації волонтерської діяльності відбувається входження у волонтерську екологічну діяльність, якщо особа прийняла позитивне рішення. Учасники тренінгу мають самостійно проявити ініціативу та перейти до другого етапу, тобто до самої волонтерської діяльності, оскільки особливістю такої діяльності є те, що суб'єкт діяльності має самостійно прийняти рішення про долучення до волонтерства як до безкорисливої справи на благо суспільства та довкілля. Роль тренера на цьому етапі може полягати лише у допомозі та консультуванні щодо вибору місця реалізації проекту, спрямованого на охорону, розвиток та створення елементів довкілля, а також у проведенні організаційно-діяльнісної гри, спрямованої на створення екологічного проекту.

Важливим моментом другого етапу тренінгу є також спонукання студентів як до подальшої підтримки та охорони середовища, де відбувалася їхня екологічна діяльність, так і до створення нових проектів, спрямованих на охорону і розвиток довкілля.

Таким чином, перший етап тренінгу передбачає проблематизацію теми відповідальної екологічної поведінки та формування мотивації такої поведінки, а другий полягає у організації волонтерської діяльності та у втіленні задумів і проектів, спрямованих на охорону, розвиток та створення елементів довкілля.

У шостому розділі *“Формування екологічної культури студентів засобами екологічної освіти”* описано констатувальне дослідження та формувальний експеримент, що проводилися на базі КНУ імені Тараса Шевченка, Міжрегіональної академії управління персоналом, Севастопольського міського гуманітарного університету і Севастопольського національного університету ядерної енергії та

промисловості.

Емпіричне дослідження складалося із двох частин: констатувальної та формувальної. На різних етапах у дослідженні взяли участь 833 особи. Формувальний експеримент проводився у 4 групах студентів-психологів Міжрегіональної академії управління персоналом (97 осіб, з них – 67 дівчат і 30 хлопців) та у 4 групах студентів факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка спеціальності “соціальна робота” (70 осіб, з них – 59 дівчат і 11 хлопців). Контрольними групами виступали 2 групи студентів КНУ імені Тараса Шевченка спеціальності “соціальна робота” та 2 групи студентів Міжрегіональної академії управління персоналом спеціальності “психологія”, так і по одній групі студентів Севастопольського міського гуманітарного університету і Севастопольського національного університету ядерної енергії та промисловості (загалом контрольна група складала 165 осіб).

Констатувальне дослідження показало, що студенти усіх досліджених нами груп демонстрували високий рівень знань у сфері екологічних дисциплін. Разом із тим, опитані нами студенти показали низький рівень демонстрації екологічної поведінки та низький рівень усвідомлення залежності між станом навколишнього середовища та власною поведінкою у ньому, низький рівень розвитку емоційно-мотиваційної складової спрямованості екологічної свідомості, а також, загалом, – низький рівень розвитку екологічної культури, що проявляється і реалізується в екологічній свідомості й екологічній діяльності.

У зв’язку із цим нами було зроблено висновок про необхідність подолання розриву між екологічними знаннями та їх реалізацією у практичній діяльності і поставлено наступне завдання: на основі сформованої нами психологічної концепції формування екологічної культури, спираючись на встановлені принципи екологічної психології, враховуючи вікові та психологічні особливості студентів та застосовуючи розроблені нами методи екологічної освіти, сформувати у студентів такий рівень екологічної культури, який би відповідав запропонованому нами принципу екологічності.

На основі теоретичних досліджень та практичного досвіду викладання навчальних дисциплін “Екологічна психологія” та “Сучасні теорії способу і якості життя”, нами була запропонована психологічна модель формування екологічної культури студентської молоді (рис. 4), яка лягла в основу формувального експерименту, а навчальні програми вищеназваних дисциплін, у свою чергу, стали основою для планування і проведення формувального експерименту.

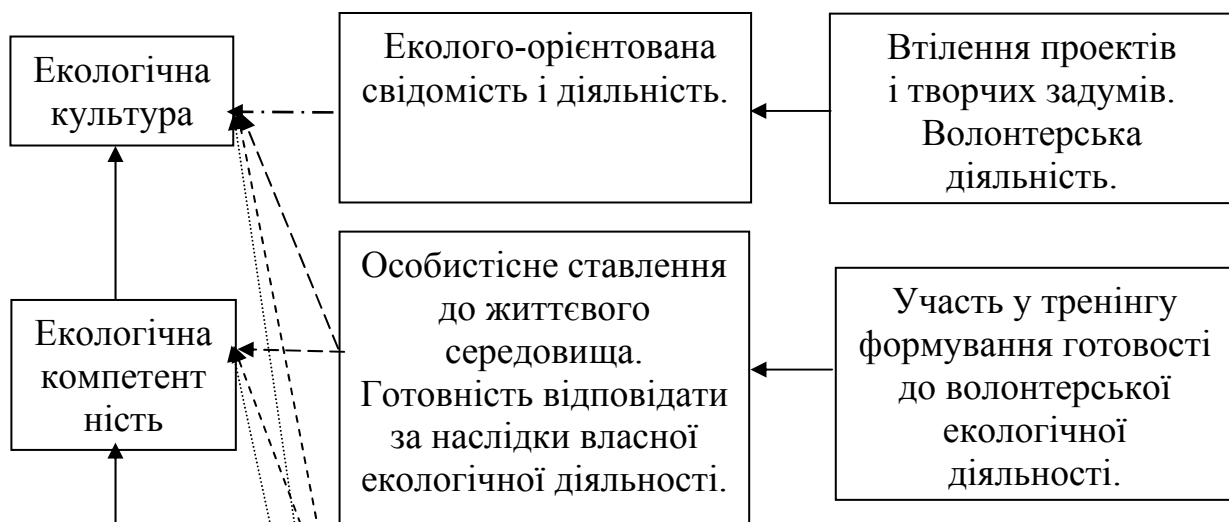

Рис. 4. Психологічна модель формування екологічної культури студентської молоді

Згідно із запропонованою моделлю формувальний експеримент складався із 4 етапів. У процесі формувального експерименту застосовувалися розроблені, або адаптовані, нами інноваційні технології викладання дисциплін екологічного циклу.

На першому етапі, присвяченому формуванню екологічної та екопсихологічної грамотності студентів, відбувалося оволодіння студентами системою таких екологічних та екопсихологічних знань, на ґрунті яких формується усвідомлення екологічних проблем та необхідність їх розв'язання. З цією метою під час вивчення предмету, завдань, проблем, основних понять екологічної психології та її місця у системі екологічних дисциплін, нами застосовувалися наступні методи: демонстраційний експеримент, метод розв'язання соціальних дилем, метод еколого-орієнтованого інформування, інтерактивні лекції та метод формування понять.

До початку експерименту та після його завершення, ми проводили оцінювання екологічної грамотності студентів, як контрольної так і експериментальної групи за тестом "Екоерудит"

Як видно з таблиці 4, до формувального експерименту не спостерігалось значимих відмінностей між екологічними знаннями студентів експериментальної і контрольної груп (за критерієм Ст'юдента $p > 0,05$), у той час, як після формувального експерименту рівень екологічних знань студентів експериментальної групи зріс і став значимо відрізнятися від рівня екологічних знань студентів контрольної групи (за критерієм Ст'юдента $p < 0,01$).

Також було проведено дослідження усвідомлення екологічних проблем студентами за допомогою тестів УЕП-1 і УЕП-2 (усвідомлення екологічних проблем). До формувального експерименту студенти як експериментальної, так і контрольної групи демонстрували низький рівень усвідомлення екологічних проблем. Після проведення формувального експерименту рівень усвідомлення екологічних проблем у студентів експериментальної групи значно зріс і суттєво відрізнявся від результатів, що продемонстрували студенти контрольної групи (за критерієм Ст'юдента $p < 0,05$).

Таблиця 4

Рівень екологічної грамотності студентів експериментальної і контрольної груп до та після формувального експерименту

Екологічні знання	Групи досліджуваних	Кількість студентів	Середній показник	t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок
екологічні знання до формувального експерименту	експериментальна група	167	2,09	0,645
	контрольна група	165	2,14	0,604
екологічні знання після формувального експерименту	експериментальна група	167	2,65	0,001
	контрольна група	165	2,34	0,001

На другому етапі відбувалося формування екологічної освіченості, яке полягало у формуванні системи знань у сфері екологічних дисциплін, а також вміння застосовувати ці знання у проектній та експертній діяльності, вміння транслювати їх. З цією метою під час вивчення розділу, присвяченого розгляду теми: “Середовище і його фактори”, застосовувалися наступні методи: інтерактивні лекції, метод дискусії, ігрові методи, метод аналізу екологічних повідомлень і метод кейзів (аналіз екологічних ситуацій). В результаті – у студентів виникало бажання діяти, формувалася мотивація екологічної діяльності.

Для перевірки наявного рівня сформованості екологічної освіченості студентів нами застосовувався тест “Що потрібно робити для збереження, розвитку і створення елементів довкілля”.

Як видно з табл. 5, після формувального експерименту з’явилися суттєві відмінності у рівні екологічної освіченості між студентами контрольної та експериментальної групи ($p < 0,001$).

Студенти експериментальної групи після формувального експерименту вже могли внести свої пропозиції щодо еколого-орієнтованої діяльності не тільки на рівні макросередовища (як це було до формувального експерименту), але й – на найвищому рівні – рівні мегасередовища.

У той же час студенти контрольної групи, у переважній більшості, не виходили у своїх пропозиціях за 8 рівень (створення елементів середовища на макрорівні).

Таблиця 5

Результати дослідження екологічної освіченості студентів

Екологічна освіченість	Групи досліджуваних	Кількість студентів	Середній показник	t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок
Екологічна освіченість до формувального експерименту	експериментальна група	167	8,91	0,543
	контрольна група	165	8,85	0,544
Екологічна освіченість після формувального експерименту	експериментальна група	167	11,60	0,000
	контрольна група	165	9,18	0,000

На третьому етапі здійснювалося формування екологічної компетентності, яка, окрім освіченості, передбачає особистісне ставлення до життєвого середовища та готовність відповідати за наслідки своєї екологічної діяльності у цьому середовищі. З цією метою ми проводили тренінг формування готовності до волонтерської екологічної діяльності, яка полягає, перш за все, в усвідомленні необхідності власного внеску у збереження та розвиток довкілля, оскільки довкілля є умовою

існування особи, що, у свою чергу, формує відповідальність за наслідки власної екологічної діяльності. Застосовувалися також методи постановки та вирішення проблем, метод активних цінностей, а також поведінкові і креативні методи, тобто, такі методи, що спонукають суб'єкт навчання взаємодіяти із життєвим середовищем, піклуючись про нього, розвиваючи його. Завдяки цьому у студента складається особистісне ставлення до цього середовища та формуються екологічні цінності.

Для визначення екологічної компетентності ми застосовували наступні тести: “Екологія у нашому житті” (варіант I та варіант II), за допомогою якого визначався рівень екологічності поведінки та її спрямованість, а також тести, побудовані за методом полярних профілів – “Екологічні цінності” та “Альтернатива”, за допомогою якого ми визначали рівень емоційного ставлення до довкілля. Результати дослідження у цілому показали, що у студентів експериментальної групи зріс рівень орієнтації на екологічні цінності ($p < 0,05$), змінилося на позитивне ставлення до окремих об'єктів довкілля ($p < 0,001$), а також зріс рівень екологічності поведінки ($p < 0,05$), тобто, в цілому, зросла екологічна компетентність студентів експериментальної групи.

На четвертому етапі, що базується на напрацюваннях попередніх етапів, акцент робився на розвитку екологічної діяльності, яка є проявом еколого-орієнтовної свідомості. З цією метою студенти залучалися до екологічної діяльності, спрямованої, зокрема, на втілення екологічних проектів. Також заохочувалася волонтерська діяльність, до якої студенти долучалися самостійно, а потім розповідали про неї на семінарських та практичних заняттях.

З метою визначення рівня екологічної культури студентів, нами було проведено узагальнення результатів попередніх тестових досліджень з застосуванням методики “Що я роблю для довкілля”.

Таблиця 6

Дослідження рівня розвитку екологічної культури студентів

Екологічна культура	Групи досліджуваних	Кількість студентів	Середній показник	t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок
Екологічна культура до формувального експерименту	експериментальна група	167	1,63	0,088
	контрольна група	165	1,92	0,078
Екологічна культура після формувального експерименту	експериментальна група	167	3,60	0,000
	контрольна група	165	2,04	0,000

Аналіз отриманих результатів показав, що у студентів експериментальної групи відбулися позитивні зрушення у екологічній свідомості та екологічній діяльності, які, у свою чергу, є формами реалізації їх екологічної культури.

Як видно з табл. 6, середні показники рівня розвитку екологічної культури студентів експериментальної групи, що виражаються у їх екологічній діяльності, зросли і значимо відрізняються від показників контрольної групи студентів (за критерієм Ст'юдента $p < 0,001$). Так, якщо студенти до формувального етапу демонстрували, переважно, перший та другий рівень розвитку екологічної культури, тобто, брали участь у збереженні та розвитку довкілля на його мікрорівні, то після формувального етапу вже перейшли до третього та четвертого рівнів, а саме: вони вже брали участь у створенні елементів довкілля на мікрорівні та у збереженні життєвого середовища на його мезорівні, що свідчить про ефективність застосованих методів формування і розвитку екологічної культури.

Таким чином, за допомогою здійсненого нами формувального експерименту, побудованому на принципі єдності екологічної свідомості і екологічної діяльності, а саме – на долученні студентів до екологічної діяльності, відбулося формування екологічної культури студентської молоді, яку вони мають транслювати у суспільство.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз системи екологічної освіти виявив її недостатню відповідність вимогам сучасності, які стрімко змінюються. Проблема усунення загрози глобальної екологічної катастрофи потребує застосування масштабних заходів, до яких мають долучитися не тільки науковці, спеціальні організації, владні структури, але й кожна людина, що, у свою чергу, вимагає створення такої системи екологічної освіти, яка б супроводжувала людину протягом усього її життя. Цією системою має стати система неперервної екологічної освіти, що включає формальний, неформальний та інформальний типи освіти.

2. Теоретико-методологічний аналіз проблем формування екологічної культури показав, що найбільш продуктивним підходом до цього формування є застосування у навчальному процесі принципу єдності екологічної свідомості і екологічної діяльності. Тобто, долучення суб'єктів навчання до екологічної діяльності, а також формування у них усвідомлення себе як невід'ємної та активної частини середовища існування стає провідною умовою та чинником формування екологічної культури особистості.

3. Теоретичною моделлю формування екологічної культури є модель, у якій показано взаємозв'язок та взаємозалежність екологічної свідомості, яка проявляється у формах відображення мікросередовища, мезосередовища, макросередовища, мегасередовища та екологічної діяльності, що реалізується у охороні, розвитку та створенні елементів екосистем.

4. Основними складовими концепції розвитку екологічної культури студентської молоді є наступні положення. Формування екологічної культури, що реалізується у еколого-орієнтованій свідомості та еколого-орієнтованій діяльності є головною метою екологічної освіти і базується на екологічній грамотності, яку складають знання, установки та усвідомлення екологічних проблем; екологічній освіченості, що проявляється у системі знань та вмінь їх застосовувати і

транслявати; екологічній компетентності, головними характеристиками якої є особистісне ставлення до життєвого середовища та готовність відповідати за наслідки власної екологічної діяльності. Формування і розвиток екологічної культури студентської молоді полягає, перш за все, у долученні студентів до екологічної діяльності, яка впливає на розвиток їхньої екологічної свідомості, а екологічна свідомість, у свою чергу впливає на формування еколого-орієнтованої діяльності.

5. До основних принципів побудови дисциплін екологічного циклу належать: принцип екологічності, принцип позитивності та принцип конструктивності.

6. Психолого-педагогічна технологія навчального процесу у системі дисциплін екологічного циклу передбачає активізацію суб'єктів навчання від самого початку освітнього процесу за допомогою долучення їх на першому етапі, де формується екологічна грамотність, до інтерактивних лекцій, демонстраційних експериментів та ігрової діяльності; на другому, де здійснюється формування екологічної освіченості – до творчої та проектно-ігрової діяльності; на третьому етапі, етапі формування екологічної компетентності – до тренінгу формування готовності до волонтерської екологічної діяльності і на четвертому етапі – до втілення студентами екологічних проектів та волонтерської діяльності, що демонструватиме високий рівень розвитку еколого-орієнтованої свідомості і діяльності та свідчитиме про сформованість екологічної культури.

7. Процес екологічної освіти передбачає таку послідовність: набуття знань у сфері екологічних дисциплін за допомогою застосування інтерактивних методів навчання (в основному, у межах формальної освіти); проектна екологічна діяльність (переважно у межах формальної та неформальної освіти); еколого-орієнтована діяльність у докільці, зокрема, волонтерська екологічна діяльність (як у межах формальної і неформальної освіти, так і – інформальної освіти).

8. Розбудову системи неперервної екологічної освіти, яка охоплює не тільки усі рівні: від дошкільної до післядипломної, але й усі форми – формальну, неформальну та інформальну, найбільш ефективно розпочинати із ланки вищої формальної освіти, а саме – із навчання студентів-психологів та соціальних працівників психологічним аспектам екологічної освіти, які у подальшому трансляватимуть їх, як на інші освітні рівні, так і у суспільство в цілому.

9. В результаті проведення формувального експерименту у студентів сформувався еколого-орієнтований тип свідомості, який проявляється у екологічній діяльності, спрямованій на охорону, розвиток та створення елементів довкілля, що є основою екологічного способу життя та екологічної культури, яку вони мають транслявати у суспільство. Таким чином, ми можемо зробити висновок про правомірність висунутої гіпотези, слушність поставлених завдань і ефективність формувальних впливів.

Перспективи подальших досліджень у межах означеної проблеми ми вбачаємо саме у розробці шляхів, засобів та психологічних засад формування екологічного способу життя особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Львовочкіна А. М. Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості: монографія / А. М. Львовочкіна. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 422 с.
2. Факторы окружающей среды. Экологическая культура в условиях экологического кризиса. Система методов преподавания учебной дисциплины “Экологическая психология”. Влияние кризисов и катастроф на экологическое сознание / А. Л. Верник, О. Н. Гарнец, А. М. Левочкина, Ю. М. Швалб [и др.] // Эколого-психологические факторы современного образа жизни : монография / под ред. Ю. М. Швалба. – 2-е изд., перераб. и доп. – Житомир : Изд-во ЖДУ им. И. Франко, 2009. – 458 с.

Статті у виданнях, що затверджені МОН України як фахові із психології

1. Лёвочкина А. М. Подходы к классификации факторов окружающей среды и определение их влияния на человека / А. М. Лёвочкина // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2004. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 2. – С. 96–102.
2. Лёвочкина А. М. Психологические проблемы непрерывного экологического образования в Украине / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2004. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 3. – С. 133–140.
3. Лёвочкина А. М. Проблемы формирования экологических установок и экологического поведения / А. М. Львовочкіна // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – № 2 (13). – С. 140–146.
4. Львовочкіна А. М. Особливості впливу чинників екологічного середовища на психіку людини / А. М. Львовочкіна // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Нора-прінт, 2004. – Вип. 24. – С. 234–242.
5. Львовочкіна А. М. Теоретичні засади безперервної екологічної освіти / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2005. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 4. – С. 185–193.
6. Львовочкіна А. М. Проблема ставлення до природи у сучасній суспільній свідомості / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2005. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 6. – С. 201–207.
7. Львовочкіна А. М. Концептуальний підхід до формування екологічної культури сучасного способу життя / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми

психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2006. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 7. – С. 153–159.

8. Львовочкіна А. М. Застосування креативних методів у процесі вивчення екологічної психології / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2006. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 8. – С. 323–329.

9. Львовочкіна А. М. Екологічна психологія у постчорнобильську епоху / А. М. Львовочкіна // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. № 12. Психологічні науки. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – № 12 (37). – С. 102–106.

10. Львовочкіна А. М. Процедура діагностування загальної обізнаності у сфері екологічних проблем / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2006. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 9. – С. 213–224.

11. Львовочкіна А. М. Проблемний метод у викладанні екологічної психології / А. М. Львовочкіна // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 25. – С. 290–298.

12. Львовочкіна А. М. Система методів викладання навчальної дисципліни “Екологічна психологія” / А. М. Львовочкіна // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – № 4 (15). – С. 98–103.

13. Львовочкіна А. М. Застосування притч у викладанні навчальної дисципліни “Екологічна психологія” / А. М. Львовочкіна // Гуманітарний вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. – Тернопіль : Астон, 2006. – С. 249–255.

14. Львовочкіна А. М. Агресивне середовище і спосіб життя особистості / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2007. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 11. – С. 178–186.

15. Львовочкіна А. М. Основні підходи до розв’язання екопсихологічних проблем сучасного міста / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2007. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 13. – С. 326–331.

16. Львовочкіна А. М. Екологія як чинник формування ментальності українців / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології / за ред.: С. Д. Максименка, М.–Л. А. Чепи. – К. : ДП Інформаційно-аналітичне агенство, 2007. – Т. IX : Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика, ч. 2. – С. 242–249.

17. Львовочкіна А. М. Екопсихологічний підхід до проблеми агресивності середовища / А. М. Львовочкіна // Вісник : зб. наук. ст. Київського міжнар. ун-ту. Сер. : Психологічні науки, вип. 11. – К. : КиМУ, 2007. – С. 85–93.

18. Львовочкіна А. М. Навчальні задачі екологічної психології у світлі методологічних принципів / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб.

наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2008. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 14. – С. 168–176.

19. Львовочкіна А. М. Особистісно-орієнтований підхід у процесі викладання екологічної психології / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2008. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 15. – С. 179–182.

20. Львовочкіна А. М. Формування духовності у процесі викладання екологічної психології / А. М. Львовочкіна // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. X : Проблеми загальної та педагогічної психології, ч. 4. – К. : Міленіум, 2008. – С. 320–326.

21. Львовочкіна А. М. Застосування методу аналізу розв'язання соціальних дилем під час викладання екологічної психології / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 16. – С. 97–102

22. Львовочкіна А. М. Принципи формування екологічного способу життя особистості / А. М. Львовочкіна // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. – С. 43–48.

23. Львовочкіна А. М. Застосування демонстраційного експерименту у процесі екологічного навчання та виховання / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 19. – С. 112–115.

24. Львовочкіна А. М. Віковий підхід до формування екологічної свідомості, екологічної культури та екологічного способу життя. / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 20. – С. 269–272 .

25. Львовочкіна А. М. Принципи позитивності і конструктивності та екологічності як базові принципи екологічної психології / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 24. – С. 160–166.

26. Львовочкіна А. М. Екологічні та соціальні проблеми ресоціалізації особистості / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 26. – С. 311–317.

27. Львовочкіна А. М. Екологічна діяльність як показник рівня розвитку еколого-орієнтованої свідомості / А. М. Львовочкіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 29. – С. 234–242.

28. Львовочкіна А. М. Волонтерська діяльність у сфері екології як показник сформованості екологічного способу життя / А. М. Львовочкіна, О. А. Трубнікова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 7 : Екологічна психологія, вип. 21. – С. 141–145. (*Внесок дисертанта полягає в обґрунтуванні загальної методології й теоретичному аналізі проблеми та формулюванні висновків, а також у наповненні змісту тренінгу екологоорієнтованою тематикою*).

Статті у наукових виданнях і публікації апробаційного характеру

29. Львовочкіна А. М. Формування екологічної свідомості як фактора гармонізації системи “людина-довкілля” / А. М. Львовочкіна // Наукові праці МАУП. – К. : МАУП, 2003. – Вип. 11 : Суспільство у ХХІ столітті: психологічні проблеми гармонізації, гуманізації, демократизації. – С. 27–30

30. Львовочкіна А. М. Прийняття екологічних рішень як показник розвитку екологічної свідомості / А. М. Львовочкіна // Наукові праці МАУП. – К. : МАУП, 2004. – Вип. 14 : Соціально-психологічні проблеми розробки та прийняття рішень. – С. 37–40.

31. Львовочкіна А. М. Основи екологічної психології. Навчальна програма: Плани лекцій та семінарських занять, завдання для самостійної роботи студентів / А. М. Львовочкіна. – К. : Міленіум, 2005. – 36 с.

32. Львовочкіна А. М. Особливості застосування активних методів психокорекції у екологічному вихованні та екологічній освіті / А. М. Львовочкіна С. 105–108.

33. Львовочкіна А. М. Етнопсихологія українців (екологічний чинник) / А. М. Львовочкіна, Н. Л. Коломінський // Екологічна психологія / за ред. Швалба Ю. М. – К. : “Сталкер”: 2006. – 490 с. – С. 159–173. – (Хрестоматія) (*Внесок дисертанта полягає у розкритті ролі екологічного чинника формування етнічних особливостей українців у різні історичні періоди*).

34. Лёвочкина А. М. Использование метода анализа социальных дилемм в преподавании экологической психологии. / А. М. Львовочкіна // 5-я Российская конференция по экологической психологии, (Москва, 26–27 нояб. 2008 г.) : тезисы / науч. ред. М. О. Мдивани. – М. : Психологический институт РАО, 2008. – С. 173–175.

35. Львовочкіна А. М. Організація особистісно-орієнтованого навчального простору під час вивчення екологічної психології / А. М. Львовочкіна // Наука і освіта. – Одеса, 2008. – № 3. – С. 149–154.

36. Львовочкіна А. М. Принципи і методи формування професійної компетентності майбутніх психологів (на прикладі вивчення екологічної психології) / А. М. Львовочкіна // Коломінські читання : матеріали Другого Міжнар. наук. форуму, присвяч. пам’яті д-ра психол. наук, проф. Н. Л. Коломінського. – К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2009. – С. 225–231.

37. Львовочкіна А. М. Застосування дискусійних методів під час викладання дисциплін екологічного циклу / А. М. Львовочкіна // Наукові праці МАУП / за ред. В. Б. Захожая. – К. : Персонал, 2009. – Вип. 4 (23). – С. 217–221.

38. Лёвочкина А. М. Притча как средство формирования экологического сознания / А. М. Львовочкіна // Экопсихологические исследования : сб. материалов 5-й Рос. конф. по экологической психологии, (Москва, 26–27 нояб. 2008 г.) / под ред. В. И. Панова. – М. : Психологический институт РАО, 2009. – С. 103 – 111.

39. Львовочкіна А. М. Психологічні засади вимірювання екологічної свідомості / А. М. Львовочкіна // Проблеми емпіричних досліджень у психології. – Вип. 3. – К. : Гнозис, 2009 р. – С. 36–43.

Навчальні посібники та програми

40. Львовочкіна А. М. Основи екологічної психології : навч. посіб. / А. М. Львовочкіна. – К. : МАУП, 2004. – 136 с.

41. Львовочкіна А. М. Навчальна програма дисципліни “Екологічна психологія” (для бакалаврів, спеціалістів) / А. М. Львовочкіна. – К. : МАУП, 2001. – 16 с.

42. Львовочкіна А. М. Тестові завдання з дисципліни “Екологічна психологія” (для бакалаврів) / А. М. Львовочкіна. – К. : МАУП, 2001. – 12 с.

43. Львовочкіна А. М. Основи екологічної психології. Навчальна програма: Плани лекцій та семінарських занять, завдання для самостійної роботи студентів / А. М. Львовочкіна. – К. : Міленіум, 2005. – 36 с.

АНОТАЦІЇ

Львовочкіна А. М. Психологія розвитку екологічної культури студентської молоді – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2013.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних факторів, закономірностей і умов формування екологічної культури у студентів вищих навчальних закладів.

Здійснено аналіз екологічної освіти як умови та чинника розвитку екологічної культури особистості, а також визначено концептуальні засади побудови системи неперервної екологічної освіти, проаналізовано її стан та відповідність вимогам сучасності, а також розглянуто можливості і шляхи подальшого розвитку.

Здійснено теоретико-методологічне обґрунтування основ формування і розвитку екологічної свідомості і діяльності та визначено принципи формування екологічної культури сучасних студентів.

Визначено принципи формування екологічної культури студентської молоді та розроблено психологічну модель формування екологічної культури, яка включає

наступні рівні: екологічна грамотність, екологічна освіченість, екологічна компетентність і екологічна культура.

У результаті проведеного експерименту, спрямованого на формування екологічної культури сучасної студентської молоді було встановлено, що долучення особистості до екологічної діяльності як обов'язковий компонент екологічної освіти стає провідною умовою та чинником формування екологічної культури особистості, а усвідомлення себе як невід'ємної і активної частини життєвого середовища спонукає до засвоєння норм еколого-орієнтованої поведінки у цьому середовищі.

Ключові слова: екологічна культура, система неперервної екологічної освіти, життєве середовище, еколого-орієнтована діяльність, еколого-орієнтована свідомість, екологічна компетентність.

Лёвочкина А. М. Психология развития экологической культуры студенческой молодежи. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена исследованию психологических факторов, закономерностей и условий формирования экологической культуры у студентов высших учебных заведений. Экологическая культура рассматривается как система индивидуальных морально-этических норм, взглядов, установок, целей и ценностей, относящихся к взаимоотношениям в системе “человек – среда” и реализуется через экологическое сознание, которое отражает микроуровень, мезоуровень, макроуровень и мегауровень среды, а также – через экологическую деятельность, проявляющуюся в поддержке, развитии окружающей среды и создании ее элементов.

Формирование концептуального подхода к экологической культуре современного образа жизни базируется на следующих положениях: на современном этапе развития человек является основным фактором развития среды, что требует от него осознания экологических проблем, ответственности за последствия своей деятельности в окружающей среде и признает ее самоценность. Пути развития экологической культуры представлены через соотношения понятий “ответственность – безответственность” и “целеполагание с осознанием последствий деятельности – целеполагание без осознания последствий деятельности”.

Определена концепция построения системы непрерывного экологического образования, проанализировано его состояние и соответствие требованиям современности, а также рассмотрены возможности, проблемы и пути дальнейшего развития.

Изложены теоретико-методологические основы формирования и развития экологического сознания как высшего уровня психического отражения естественной, искусственной, социальной среды, а также внутреннего мира; рефлексия места и роли человека в экологическом мире и саморегуляция этого отражения и, связанной с ней, экологической деятельности.

Определены принципы формирования экологической культуры современных студентов, среди которых основными являются принцип конструктивности и принцип позитивности, а также принцип экологичности, который заключается в том, что основной практической задачей экологической психологии является способствование созданию стабильной экосистемы “индивид – среда”, способной к саморазвитию.

Разработана психологическая модель формирования экологической культуры, включающая следующие уровни: экологическая грамотность, экологическая образованность, экологическая компетентность и экологическая культура. Каждый из этих уровней формируется благодаря

В результате проведенного эксперимента, направленного на формирование экологической культуры современной студенческой молодежи, было установлено, что включение личности в экологическую деятельность как обязательный компонент экологического образования становится ведущим условием и фактором формирования экологической культуры личности, а осознание себя неотъемлемой и активной частью жизненной среды побуждает к усвоению норм эколого-ориентированного поведения в этой среде.

Ключевые слова: экологическая культура, система непрерывного экологического образования, жизненная среда, эколого-ориентированная деятельность, эколого-ориентированное сознание, экологическая компетентность.

Liovochkina A. M. Psychology of ecological culture of students. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Psychology, specialty 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the NAPS of Ukraine. – Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to the study of psychological factors, laws and conditions of the ecological culture among university students.

Sets out the principles of the ecological culture of modern students, and developed a psychological model of the ecological culture, which includes the following levels: ecological awareness, ecological education, ecological competence and ecological culture.

The experiments, aimed at the formation of ecological culture of today's students, it was found that the inclusion of the individual in ecological activities as a necessary component of ecological education has become the leading factor and the condition of the ecological culture of the individual, and self-awareness as an integral and active part of the living environment leads to assimilation of environmental norms oriented behavior in this environment.

Keywords: ecological culture, a system of continuous ecological education, living environment, environmental-oriented activities, eco-oriented consciousness, ecological competence.

Підписано до друку 08.10.2013 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 50.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@mail.ru
Сайт: nsvit.cc.ua